

DÜNYADA VE OSMANLI DEVLETİ'NDE ENFLASYON

Prof. Dr. Mustafa A. Aysan *

İstanbul Üni. E. Öğr. Üyesi

ÖZ

MÖ VI. yüzyılda ilk metal paranın Batı Anadolu'da Lidyalılar tarafından bulunmasından sonra, dünyaya yayılan metal para kültürünün altın ve gümüş para olarak başladığı bilinmektedir. Daha sonra bu iki maden birbiri ile karıştırılmış ve daha sonra da başka madenler bunlara eklenmiştir.

Osmanlı Devleti'nde metal paranın kullanılmakta olduğu yükselme döneminin sonlarında (1585) *tağşiş* adı altında ilk enflasyonun başladığı görülmektedir. Duraklama ve gerileme dönemleri boyunca Osmanlıda enflasyonun devam ettiği anlaşılmaktadır. XIX. Yüzyılın ikinci yarısında, bir yandan dış borçlanma başlamış ve bir yandan da *kaime* adı altında kâğıt para piyasaya sürülmüştür.

XX. Yüzyılda peş peşine yaşanan iktisadi buhranlar, dünya harpleri birçok ülkede büyük enflasyonlara neden olmuştur. 1929 Ekonomik buhranından sonra uluslararası para sistemlerinin devreye girdiği ve İkinci Dünya Harbi sonrasında da IMF'nin çalışmaya başladığı görülmektedir. Karmaşık uluslararası para ilişkileriyle birlikte enflasyonun tüm yüz yıl boyunca devam ettiği dikkati çekmektedir.

Anahtar sözcükler: Paranın Doğuşu, Osmanlı Devleti, Enflasyon.

Jel kodu: N25, G39

*Prof. Dr. Mustafa Aysan'ın Enflasyonsuz Türkiye adlı çalışmasından alınmıştır.

INFLATION IN THE WORLD AND IN THE OTTOMAN EMPIRE

ABSTRACT

It is known that the metal coin culture spread to the world as gold and silver coins after the Lydians found the first metal coin in western Anatolia during the 6th century. Afterwards, these two minerals were mixed and other minerals were added to them.

It is observed that the first inflation under the name tağşış occurred during the rise period (1585) when metal coins were used in the Ottoman Empire. Inflation continued during the stagnation and decline period of the Ottoman Empire. 19th century was the period of external borrowing and paper money called kaime.

Consecutive economic crisis and world wars created huge inflations in many countries during the 20th century. It is observed that after the 1929 economic crises, international monetary system took affect and IMF started to operate. Inflation continued throughout the century with complex international monetary relations.

Keywords: Birth of Money, Ottoman Empire, Inflation.

Jel code: N25, G39

1. ENFLASYON NEDİR? NE DEĞİLDİR?

Türk Dil Kurumu enflasyonu şöyle tanımlıyor; *dolaşımdaki para miktarıyla, malların ve satın alınabilir hizmetlerin toplamı arasındaki açığın büyümesinden ortaya çıkan ve fiyatların toptan yükselmesi, para değerinin düşmesi biçiminde kendini gösteren ekonomik parasal süreç; para şişkinliği*¹

Bu anlamda kullanacağımız bu terimin ifade ettiği toplumsal olayın, tarih içindeki gelişmelerini kısaca gözden geçireceğiz.

2. PARANIN DOĞUŞU

Tarihçilerimize göre² ilk çağlarda insanlık, ekonomik yaşantısını para kullanmadan yürütüyordu. *Homo Sapiens* diye adlandırılan bugünkü insan türü, ilk çağlarda herhangi bir biçimde (avlanma, toplama, eşeleme, hırsızlık gibi) elde ettiği mal ya da hizmet karşılığında, kendi ihtiyaçlarını karşılayacak mal ve hizmetlere sahip olan öteki insanlardan alarak, çağımızdaki adıyla *Trampa*, *değiş-tokuş* yaparak, ihtiyaçlarını gidermeye çalışıyordu.

Prof. Harari'ye göre, *Homo Sapiens*ler ilk *para kokusunu*³ XV-XVI. yüzyıllarda duymaya başlamışlardı: İspanyol Herman Cortes ve fatihleri, Meksika'yı işgal ettikleri 1519 yılında, ülkeleri işgal edilen Azteklerin, sarı renkli bir madene özel ilgi gösterdiklerini görerek şaşırılmışlardı: *yenip içilemeyen, dikilemeyen, alet ve silah yapımında kullanılamayacak kadar yumuşak olan bu sarı madene neden bu kadar önem verilmekteydi?*

1 Türk Dil Kurumu, "*Türkçe Sözlük*", TDK-Yayın No:549, Ankara, 1988 ISBN 975-16-0070-7

2 Prof. Dr. Noah Harari, Hebrew University, Jerusalem, Israel. Doktora derecesini İngiltere'nin ünlü Oxford Üniversitesinde kazanmış bir tarihçidir.

3 Yuval Noah Harari, "*Sapiens- A Brief History of Humankind*", Vintage Books, London.

Özellikle bakınız: "The Scent of Money-Para Kokusu", s.193-197. Harari kitabının Türkçe çevirisi, Ertuğrul Genç tarafından yapılmıştır. Kolektif Yayınevi, Nisan 2016: "Hayvanlardan Tannılara SAPIENS-İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi". (11. Baskı)

Meksikalılar (Aztekler) zamanla Hristiyanların, Müslümanların, İsa'nın ve Allah'ın öğütlerini insanlar arasında yaygınlaştırabilmek için kanlı meydan savaşları yapmış olsalar da sonradan bu sarı madenden ve benzerlerinden para basmayı ve karşılıklı olarak birbirlerinin bastıkları paraları kullanmayı yanlış bulmamakta idiler. Böylece para(lar) insanlığı işgal ederek, alış-verişi kolaylaştırmakla birlikte onların devletlerce yönetilmesini kolaylaştırmak hedefiyle de bol bol kullanılmaya başlandı.

Sahneye *para* gibi bir aktörün girmesi, ekonomi oyununun da temel kurallarının bu aktörün gerektirdiği biçimde değişmesi sonucuna ulaştı. Böylece para, her türlü mal ve hizmet karşılığında verilecek değer(lerin) ölçüsü olarak kullanılmaya başlandı; devletin, derebeyinin, kralın, şahın yani devleti yönetenlerin, para uzmanı sarrafların ölçülerine göre her türlü değeri ölçmek için de kullanılmaya başlandı.

Bu uluslararası kabullere göre para;

-Değer ölçüsü, fiyatlama,

-Tasarruf (biriktirme), servet saklama,

-Genel kabul gören alış-verişleri fiyatlama,

-Değerli taşınmaz servetleri taşıma,

işlevleriyle, çok amaçlı bir uygulama aracı biçimine dönüştü.

Bu konuya çok önem vererek *paraya* özel ilgi gösteren ilk ekonomi uzmanı Keynes'e göre,

Para kuramının birincil kavramı, borçların, fiyatların ve genel satın alma gücünün ifade edildiği hesap parasıdır. (Money of account)¹

¹ John Maynard Keynes, "*Para Üzerine Bir İnceleme*" (A Treatise on Money), T. İş Bankası Yayınları, 2015. S.3. Türkçesi: Cihan Gerçek.

Paranın kullanılmadığı ekonomik ortamlarda uygulanan *mal ve hizmet karşılıklarının birbiriyle takas edildiği* trampa, takas, barter ortamlarında her mal ve hizmet biriminin karşılığında alınabilecek mal ve hizmet birimleri türünden fiyatlarını bilmek ve binlerce karşılaştırılabilir mal ve hizmet birimlerini akılda tutmak, başkalarına anlatmak ve alıcı ile satıcıyı pazar yerlerinde karşılaştırmak gerekecekti.

Uzmanlar diyor ki; *takas ekonomisinde her gün ayakkabı yapımcısı ile elma üreticisinin, düzinelerce mal ve hizmet fiyatlarını öğrenmeleri gerekecekti. O pazarda alıp satılan 100 değişik mal ve hizmet birimi varsa alıcı ile satıcıların 4950 takas fiyatını, (takas biriminin öteki mal ya da hizmet biriminden alabileceği öteki mallar türünden karşılığını) bilmesi ya da öğrenmesi gerekecekti.*

*Olası takas birimleri sayısını 1000'e yükselttiğiniz zaman mal ve hizmetler arası takas yapmak isteyenlerin 499-500 değişik takas birimi fiyatını öğrenmeleri gerekecekti.*¹

3. TEK DEĞERLİ MADENLE YARATILAN PARALAR

İnsanlık, her malın öteki mal ve hizmet birimlerinden satın alabileceği mal ya da hizmet birimleri miktarlarının hesapları ve takas merkezlerini işletmenin güçlükleri ile yıllar boyu uğraştı. XIV. ve XV. Yüzyıllarda *parayı* keşfedince, satabilecekleri mal ve hizmet birimlerini ortak bir değer ölçüsüne çevirmeye ve bu değerle mal ve hizmet fiyatlarını belirlemeye başladılar. Bu çalışmalar sonunda insanlık, sonunda *parayı* buldu. Tarihçilerimiz, kullanılan ilk para birimlerinin altın tozu olduğunu söylüyorlar.²

1 Harari, a.g.e. S.196

2 Paranın siyasal, toplumsal, ekonomik, nümizmatik yaklaşımlarla gelişmesi hakkında ayrıntılı tarihsel bilgiler için bakınız: Catherine Eagleton ve Jonathan Williams, "*Paranın Tarihi*". T. İş Bankası, 2011. Özgün Adı: "Money: a History". Çeviri: Fadime Kahya. Son Baskı 2013.

Başlangıçta, deniz kabukları, altın ve öteki metal parçaları, sigara gibi dayanıklı araçları kullandıktan sonra XV. yüzyılda insanlık damgalı yumuşak metal parçalarından oluşan madeni parayı, sikkeyi keşfetti.¹ Böylece, deniz kabukları, büyük ve küçükbaş hayvanlar, bu hayvanların derileri, tahıl miktarları, bilyalar, dokunmuş kumaşlar ve şimdi adına poliçe dediğimiz borç senetleri para yerine kullanılmaya başlanmıştı.

İnsanların, devletlerin ve toplumların güvenine dayanan para, günümüzde en yaygın ve genel kabul gören ve en verimli bir karşılıklı güven aracı olarak kabul edilmektedir.² Bugün kullandığımız *paralara* insan topluluklarının *güvenini* sağlamak kolay olmamıştır. Şimdi de türlü paralara duyulan güven dereceleri arasında büyük farklılıklar vardır.

Tarihçilerimiz, insanlığın ilk kullandığı *paranın*, ülkemizin *Mezopotamya* adı verilen güneydoğu bölgesinde kurulmuş ve uzun yıllar boyu büyük bir imparatorluk olarak yaşamış Sümerlerde ortaya çıktığını tespit etmişlerdi. Bu imparatorlukta MÖ 3000 yılında kullanılmaya başlanmış *Arpa-para* sistemi, böylece kanıtlanmıştı. Bu sıralarda dünyanın en gelişmiş uygar ülkesi olan Sümerler İmparatorluğu'nda yaşamın, geniş topraklarda yaşayan büyük halk topluluklarının, verimli yönetim modellerinin ve politik yöntemlerin geliştiği bu devlette paranın icat edilmesi rastlantı olmasa gerektir.

Arpanın para birimi olarak kullanıldığı para sisteminde, aynı zamanda bir gıda maddesi olan arpa değişik ölçeklerde tüm öteki mal ve hizmet birimleri ile değiştirilebilen arpa taneleri idi. Bu para biriminin ölçeği, *sila* adı verilen ve yaklaşık bir litreye eşit olan ölçü birimi idi.

1 Harari, a.g.e. S.193-200

2 Harari, a.g.e. S.201

4. ALTIN VE GÜMÜŞ PARA DÖNEMLERİ

Ancak arpanın para birimi olarak kullanılmasında güçlükler vardı: İnsanlar arpayı gıda maddesi olarak kullanmaktaydı. Arpanın depolanması, taşınması ve korunması türlü güçlükler çıkarmakta, yüksek maliyetli önlemlerin alınmasına neden olmaktaydı.

Bu nedenle insanlar, mal ve hizmet olarak değeri olmayan, insanların güvenini kazanmış bir para birimine gerek duydular. Sümerler, zaman içinde MÖ 3000'lerin ortasında bunu da bulup adına *şekel* dediler. İnsanlar zamanla bu metal paralarına kültürel değerler yüklediler; gümüş paralar yenilip içilmiyor, sadece halkın güvenini kazanmış olarak mal ve hizmet birimlerinin alınıp satılması işlemlerinde değer ölçüsü olarak kullanılıyordu. Zamanla altın, gümüş ve bakır paralar belirli ölçü birimleri olarak kullanılmaya başlandı. Bu metal paraların ağırlıklarının ve biçimlerinin standart (herkes tarafından kabul edilen) ölçülere uygulanması sağlandı ve insanlık sonunda madeni paraların tümünü içine alacak *sikkeleri* yarattı.¹

İlk sikkelerin ülkemizin batısındaki *Lydia Krallığında*, MÖ 640 yılında ortaya çıktığı tespit edilmiştir.² Sikkeler, içlerinde standart ölçeklerde altın ve gümüş miktarları ile pazarlara sürülmekte, bu ölçülere toplum güveninin sağlanması için belirli damgalar ile işaretlenmekte idiler.

1 Numismatics: Para ve Madalya İlmi (Nüvizmatik) Alışverişlerde kullanılan bir sila arpayı içine alan kupalardan büyük miktarlarda üretilerek alış-veriş noktalarında (pazarlar, dükkanlar ve alış-veriş yapılan her yerde) hazır bulundurulmaktaydı. Para uzmanları, paranın tarih boyunca aldığı türlü biçimleri inceleyen bilim dalına "Nüvizmatik" diyorlar.

2 J.M. Keynes, a.g.e. S.10. Keynes düz paranın başlangıcının MÖ VI-VII. yüzyılda Yunan tarihçi Herodot tarafından yapıldığını söylemektedir. İlk yayınlanması Büyük Ekonomi Bunalımı içinde 1930'da yapılan bu önemli eserinde Keynes, klasik iktisatçıları para sorununu ihmal etmiş oldukları için eleştirmiştir.

Zamanla sikkeler, onları dolaşıma koyan ve sahtecilikten koruyan devlet büyüklerinin onlara sağladığı toplum güveninin derecesi ölçüsünde tüm dünya ülkelerinde yaygın biçimde kullanılmaya başlandı.

Paraların dünya genelinde kabul görebilmeleri, dünya ülkelerinde onlar için sağlanan güven, her mal ve hizmetle aynı değer ölçeği ile değiştirilebilir olmaları oranında mümkün olmuştur.

İlk Lidya sikkelerinin Batı Anadolu'da MÖ VI. yüzyılda ve belki de bu tarihten önce ortaya çıkmasından bu yana, Eski Yunan, Roma, Sesami, Bizans, İslam ve Batı Avrupa sikkeleri bu geniş bölgede birbirleriyle bazen sıkı bazen de daha gevşek ilişki içinde gelişmişlerdir.

Anadolu'daki ilk sikkelerin genel olarak çıkarılan altın ve gümüş karışımı bir madenden üretildiğini biliyoruz. Daha sonra sikkeler üretime geçildi. MÖ IV. yüzyılda Büyük İskender'in fetihleriyle birlikte Mısır'da ve Pers İmparatorluğu'nda da büyük miktarlarda sikkeler kullanılmaya başlandı.

Bu nedenle Roma sikkeleri Avrupa- Akdeniz- Orta Doğu geleneğinin evriminde önemli bir aşamayı temsil etmektedir. Nitekim, bugün hem Avrupa'da hem de Orta Doğuda kullanılmakta olan pound, libre-lira ve dinar gibi pek çok parasal terimin kökenleri Roma dönemine gitmektedir.¹

5. OSMANLI İMPARATORLUĞU'NUN PARA DÜZENİ

Orta Çağ'da (Batı Roma'nın çöküşü, MS 476 yılı ile İstanbul'un fethi 1453'e, ya da Amerika'nın keşfine,1492'ye kadar geçen süre) Avrupa'daki para düzeni fazla değişmemiş, çok madenli (altın, gümüş, bakır ve bronz) sikkelerin kullanılması sürdürülmüştür.

¹ Şevket Pamuk, "Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları", 5. Basım, 2014 T.İş Bankası Kültür Yayınları, ISBN 978-9944-88-202-6 S. 34-35.

Derebeyliğin Avrupa'da egemen olduğu bir dönemde, altın dolaşımı kaybolurken, diğer madenlerden yapılmış olan sikkelerin dolaşımı süregelmiştir.

Batı Avrupa sikkeleri ancak XIII. yüzyılda yeniden dolaşımda yaygınlaşmaya başlayacak ve üç madenli (altın, gümüş, bakır) sikkeler dolaşımda yaygınlaşacaktır.

Bu dönemde tüm dünyada, sikkelerin geçirdiği gelişmeler içinde, üç ayrı para geleneği belirgin olarak ortaya çıkmaya başladı.

1. *Hint Geleneği*,
2. *Avrupa, Akdeniz-Orta Doğu geleneği*,
3. *Çin Geleneği*¹

*Elimizdeki veriler, Osmanlılar (1299-1914) adına ilk gümüş akçenin ...1326 yılında Orhan Bey tarafından darp ettirildiğine işaret ediyor.*²

XIV ve XV. yüzyılları kapsayan Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş döneminde parasal gelişmeler, akçe ve sikkelerin kullanımı, en belirgin olarak İlhanlı ve Moğol uygulamalarının etkisinde gelişti.

XVI. yüzyılın sonları ile XVII. yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti parasal açıdan son derece istikrarsız bir döneme girmiştir.

Osmanlı para düzenini yönetenler bir vergi alma yöntemi olarak enflasyonu bu istikrarsızlık döneminde keşfetmişlerdi. En hızlı enflasyon, Tazminat'tan hemen önce, iç ve dış bunalımlarla dolu Padişah II. Mahmut'un saltanatı (1808-1839) sırasında ortaya çıkmıştı.

¹ Daha fazla bilgi için bakınız: Şevket Pamuk, a.g.e., S.34

² Şevket Pamuk, a.g.e. S.41

Bu ekonomik kargaşa döneminde Osmanlı para yöneticileri, enflasyonu keşfetmişler ve bunu bol bol kullanmışlardı.

XVI. yüzyıla kadar Balkanlar ve Anadolu’da altın *sultaniye* ve gmşte *akçeye* dayalı bir para düzeni vardı. Bakır *mangır* ve *pul* da kk işlerde kullanılan *bozuk para* ve *ufaklık* paraları oluşturmaktaydı.¹

Bununla birlikte bu bölgelerde, Alman, Mısır, Trablus, Tunus, Cezayir kökenli sikkeler ve akçeler de kullanılmaktaydı.

Osmanlı Devleti tarafından saptanan ve darphanelere gönderilen sikke standartlarında 100 dirhem *halis ayar* gümüşten kaç tane akçe darp edileceği belirtiliyordu. Akenin retimi sırasında gümüşün içine bakır veya başka metal katmak yasaklanmıştı. Sikke retiminde kullanılan ağırlık ls birimi *dirhem* 3,07 grama eşitti.

Bu standartlara ne lde ve hangi koşullarda uyulduğu, devletin darphaneler üzerindeki denetiminin etkinliğine ve piyasalarda tedavül eden gümüşün miktarına bağlıydı. Denetimlerin gevseediği dönemlerde önemli kalpazanlık (para sahtekarlığı) olaylarına rastlanıyordu.

Osmanlı yönetimi, darphanelerde üretilmekte olan ve çok küçülen akçenin yerine, Avrupa’nın büyük boy gümüş sikkelerini örnek olarak, yeni bir sikke ve onun çevresinde yeni bir para birimi oluşturdu. 1688 Aralık ayından başlayarak *mangır* adı verilen bakır sikkeler üretilmeye başlandı. 1690’da da *guruş* adı verilen büyük boy gümüş sikkeler üretildi.

Uzun yıllar süren deneyimlerden sonra Osmanlı para düzeninde 1 altın lira=100 gümüş kuruş sabit değeri üzerinden çift metalli düzene geçildi. 1843 yılına kadar türlü aşamalardan sonra tespit edilen altın ve gümüş sikke standartları, Osmanlı Devleti’nin son günlerine kadar yürürlükte kaldı.

¹ şevket Pamuk, a.g.e., s.11

6. OSMANLI DEVLETİ'NİN ENFLASYONU KEŞFETMESİ: MADENİ PARA TAĞŞIŞLARI

Osmanlı'nın para düzeni uygulamalarında 1585-86 tağşışine (enflasyonuna) kadar, akçenin değeri fazla değışmemiştir. 1586 sonrasındaki parasal istikrarsızlıkların fiyatlarda büyük artışlara ve dalgalanmalara yol açtığı görülmektedir. 1585-86 tağşışinin (enflasyonunun) üç yıl içinde tüketici fiyatlarını ikiye katlamış olduğu tespit edilmiştir: İktisat tarihçilerimize göre, Osmanlı para düzeninin temelini oluşturan akçenin, 1469 yılında 0,86 gram olan saf gümüş içeriğı, 1489 yılında 0,68 grama, 1569'a 0,61 grama, 1586'da 0,34 grama ve 1596'da 0,23 grama düşürülmüştü.¹

Şevket Pamuk (a.g.e.), tağşışler konusunda şu gerçeğın altını çizmektedir:

Osmanlı Devleti'nin para konusundaki uygulamalarının en önemli örneklerinden biri de tağşışler, ya da para biriminin gümüş içeriğinin devlet tarafından azaltılmasıdır. İktisadi ve mali nedenleri ve sonuçlar bakımından madeni sikke döneminin tağşışlerini kâğıt para döneminde (bugün) devletin para basmasına benzetebiliriz.

Osmanlı tağşışlerinin büyük çoğunluğunu ortak bir çerçevede incelemek ve birkaç boyutu öne çıkarmak mümkündür. Birinci olarak, tağşışleri gelişigüzel girişilen uygulamalar olarak değil, tam tersine, devlet açısından belirli bir yararlar-zararlar hesabının sonucu olarak görmek gerekir. İkinci olarak, Osmanlı tağşışlerinin büyük bir bölümü mali nedenlerden kaynaklanmaktaydı.

Devletin tağşışlerden sağladığı en önemli yarar ise, kısa vadeli ek mali gelirdi. Buna karşılık tağşışler, uzun vadeli mali sakıncalarının yanı sıra ciddi bir siyasal muhalefet yaratıyorlardı.²

¹ Yukarıda belirtilen eser (y.b.e.) s.37

² y.b.e. s.28

şevket Pamuk'un adı geçen eserindeki ayrıntılı bilgiler, Osmanlı yöneticilerinin, vergi koymadan devlet gelirlerini artırmalarının en pratik ve kolay yolu olarak tağşişi (paranın içindeki değerli maden miktarını azaltmayı) 1489 yılında keşfettiklerini göstermektedir. Yıllar boyu st üste yapılan tağşişler sonucunda 1700 yılında akçe, 1471'deki saf gümüş değerinin %15'ine düşürülmüştür.

İktisat tarihilerimizin verdikleri bilgiler, incelemekte olduğumuz dönemde (1469-1914) İstanbul'daki tüketicici fiyatlarının yaklaşık 300 kat arttığını göstermektedir.¹

Bu dönemin tüketicici fiyat indeksleri, 1650'de son bulan yüzyılda tüketicici fiyatlarının yaklaşık 5 kat arttığını göstermektedir. Bu hızlı enflasyonu tetikleyen gelişmeler içinde Amerika'dan Avrupa'ya akan altın ve gümüş maden miktarlarının çokluğu da vardır. Ama asıl büyük artışların, tağşişlerden (akçenin içindeki saf gümüş miktarının devletçe azaltılmasından) kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

XVIII. Yüzyılın sonlarından, 1850'ye kadar çok daha güçlü bir enflasyon dalgasının yaşandığı da görülmektedir. Bu ikinci dönemde fiyatların 12-15 kat arttığı görülmektedir. 1780'lerde başlayan ve 1808-1839'da hızlanan tağşişlerin bu fiyat artışlarını tetiklediği kuşkusuzdur.²

Bu hızlı Osmanlı enflasyonları, Cumhuriyet Türkiye'sinin bu günkü enflasyonlarına çok benzemektedir. Son dönemlerde yaşadığımız, 1957-59, 1970-79, 1998-2000 dönemi enflasyonlarındaki olaylar da son Osmanlı tağşiş dönemlerindeki enflasyona, fiyat artış hızlarına, katlanılan sıkıntılara ve enflasyonlardan sonra yaşanan siyasal, sosyal, ekonomik bunalımlara ve sonuçlarına çok benzemektedir.

1 y.b.e. s.110

2 şevket Pamuk, a.g.e., s.111, Tablo I'de fiyat indeksleri 10 yıllık ortalamalarla özetlenmiştir.

Bugünkü para düzenlerinde devletler, Merkez Bankaları'ndan bankacılık sistemine fonlama yaparak, borçlanma senetleri vermek yolu ile de enflasyon yapabilmekte ve dolaşımdaki para miktarını artırarak enflasyon yaratmaktadırlar.¹ Çağdaş bankacılık sistemleri de bankalar ile müşterilerine verdikleri krediler ile mevduat yaratarak enflasyonu hızlandırabilmektedirler.

Osmanlı para düzeninde, ilk dönemlerde akçenin ve 1720'den sonra da kuruşun (1 kuruş=120 akçe) saf gümüş içeriğinin azaltılması, devlete azalma oranında ek gelir sağlamaktaydı.

Osmanlı parasının gümüş içeriği 1650-1770 yılları arasında az değişmiş ve 1844 sonrasında hiç değişmemiştir.

Osmanlı para düzeninde oldukça sık kullanılan taşışların uzun vadeli sonuçlarından olumsuz etkilenen gruplar, esnaf ve sanatkâr loncaları, dükkân sahipleri, küçük tüccarlar, ücretli çalışan zanaatkarlar ile ücretleri devlet tarafından tayin edilen devlet memurları, ulema ve yeni çeri askerleri idi.

1769-1843 dönemi Osmanlı para düzeninin en dengesiz dönemi olmuş ve bu dönemde paranın gümüş içeriğindeki azalma, ortalama yılda yüzde 3,49'a ulaşmıştır. Fiyatların bu dönemdeki yıllık artış hızı %3,81 olmuştur.²

1 Finansal pazarlar geliştikçe ve borsalarda yeni işlem ve finansal araçlar yaratıldıkça, merkez bankalarının finansal pazarlara satın alma gücü verip alma işlem türleri artmaktadır. Bugünün merkez bankaları, dolaşımdaki banknot miktarını artırmadan da re-eskont, repo, ters repo, diğer açık piyasa işlemleri yaparak, bankalardan bono ve benzeri araçları satın alarak ve bunlara benzeyen çok sayıda işlemlerle finansal pazarlara satınalma gücü verebilirler. Daha geniş bilgiler için; Para/Banka kitap ve açıklamalarına ve internette merkez bankası sitelerine başvurulmalıdır.

2 y.b.e.S.121

1844-1914 dönemi daha dengelidir; bu dönemde paranın gümüş içeriği değişmemiş, fiyatlar Birinci Dünya Savaşı'nın başına kadar yılda % 0,67 oranında yükselmiştir. Bu gelişmeler içinde 1808-1844 yıllarının, Osmanlı tarihinin *En Büyük Tağış Dönemi* olduğu ortaya çıkmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun sonunda (1914), Cumhuriyet'e aktarılan para düzenindeki durum şöyleydi;

Pul ve mangır, *paradan* küçük olan ve bakır madeninden basılan küçük sikkeler,

-1 para = 3 akçe

-120 akçe = 40 para = 1 kuruş

-100 para = 2,5 kuruş

-100 kuruş = 1 Lira = 1 Altın Lira (Sultani)

7. OSMANLI DÖNEMİ ENFLASYONLARI ¹

Osmanlı Devleti'nin en hızlı tağışı (enflasyonu), 1808-1844 yılları arasında yaşanmıştır.

1770'lerden 1840'lara kadar hızla yükselen bütçe açıkları, devlet borçlanmaları ve tağışlarla karşılandı.

1789-1808 döneminde Osmanlı kuruşunun içinde 5,9 gram gümüş bulunmaktaydı. Osmanlı para biriminin gümüş içeriği 1831'de 0,5 grama düşürülmüştü. Bu hızlı düşüş, devletin itibarı açısından sakıncalı bulunduğu için 1832'de kuruşun gümüş içeriği, 0,94 grama, 1844'te de 1,0 grama yükseltildi. Böylece Osmanlı kuruşu, 1808-1844 döneminde değerinin %83'ünü (4,9 /5,9) kaybetmiş oldu.

¹ Burada özetlenen Osmanlı Dönemi'nin parasal gelişmeleriyle ilgili bilgilerin tamamı, Şevket Pamuk'un daha önce adı geçen "Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları" kitabından aynen aktarılmıştır.

Bu orandaki tağışlar, fiyatların yükselmesine neden oldu. 1788’de 1 Venedik Dükası (altın lirası) 5,5 kuruş, İngiliz Sterlini 11 Kuruş değerinde idi. 1844’de bir düka 50-52 kuruşa, Sterlin ise 110 kuruşa yükselmişti.

Bu altmış yıllık dönemde Osmanlı kuruşu, değerinin %90’ını yitirmişti. 1780-1850 döneminde gıda fiyatları 10 kat artmıştı.

Bu hızlı tağışlar, devlete aynı miktarda gümüşle itibari değeri daha fazla miktarda sikke basmakta ve o para cinsinden ifade edilen ödemelerin daha büyük bir bölümünü karşılayabilmekteydi. Bir tağış sonrasında devlet, eski sikkelerin dolaşımını yasaklayarak ve darphaneye getirilen eski sikkeleri düşük fiyattan satın alarak da ek gelir sağlayabilmekteydi.

Çok kullanıldığı için tağışlar, 1844’te kullanılamaz hale geldi. 1839’da gelen yeni padişah (Abdülmecit) ve onun hükümeti, altın lira ile gümüş kuruştan oluşan çift-metalli bir para düzeni kurdu: Bu düzende, 1844’den başlayarak 1 altın lira= 100 gümüş kuruş üzerinden uygulama yapılmaya başlandı. Kuruşun gümüş içeriği 1,00 gram olarak tespit edildi ve bir daha değişmedi. Bu tarihte 1 Sterlin, 110 kuruş olarak tespit edilmişti.

8. KÂĞIT PARANIN DOĞUŞU

Osmanlı İmparatorluğu’nda devlet, kâğıt para düzenine XIX. yüzyılın sonlarında, devletin iç ve dış borç senetlerini çıkarmak suretiyle başlamıştır. Osmanlı devleti tarafından dolaşıma sunulan devlet borç senetlerine *Kaime* (para yerine geçen kâğıt)¹ adı verilmekle Osmanlı toplumu kâğıt para ile tanışmış oldu. Toplum için bu borç senetleri para yerine kullanılmakta olsa da onlara kâğıt para biçimi verilmesi Birinci Dünya Savaşı öncesine (1914’e) rastlamaktadır.

¹ Osmanlıca tam adı *Kaime-i muteber-i nakdiye* olan borç senetleri üzerine daha sonraları *faiz* hadleri de konmuştu.

Kaimeler, faizli borç senetleri olarak küçük (10 kuruş, 20 kuruş gibi) basılarak borç verenlere verilmiş, devletin harcama ihtiyaçları arttıkça daha yüksek kupürlerle sürdürülmüş ve başlangıçta miktarlar fazla artmamıştı. 1852’de harcama ihtiyaçları ile birlikte artan faizsiz devlet borç senetleri, bir yıl içinde 175 milyon kuruşa yükselmiş, (1,6 milyon sterlin) ve elden ele ödemeler için kullanılmaya başlanmıştı. Başlangıçta kaimelerle metal paralar (kuruş ve türevleri) başa baş değerlerle basılmakta iken, devlete borç para sağlama kolaylığı açısından bol bol borç senetleri (kaimeler) basılması ile metal paralarla bire bir ilişkiler de kopmuş ve başlangıçta 100 kuruşluk kaime, bir altın liraya eşitken, kaimelerin hızla basılması ve dolaşımdaki miktarların artması yüzünden 200-220 kuruşluk kaimeler 1 altın liraya eşdeğer hale gelmiş, yani kaimelerde %100 oranında bir enflasyon ortaya çıkmıştı. 1861’de 1250 milyon kuruşluk kaimeyi dolaşıma süren Osmanlı Devleti, 1 altın liranın kaime cinsinden değerini 400 kuruşa kadar yükseltmişti. Görüldüğü gibi kaimelerin kullanımı, enflasyonun hızını çok yükseltmişti. Tıpkı bugünkü kâğıt paralarda olduğu gibi. Kaime enflasyonu o kadar hızlandı ki, devlet 1862’de bu gizli kâğıt para düzenine son verdi; Osmanlı Bankası’ndan alınan büyük bir kredi ile dolaşımdaki tüm kaimeler satın alınarak, tümü dolaşımdan kaldırıldı. Bununla birlikte, harcama ihtiyaçları yüksek olan devlet, faizli borç senetleri ile bankerlerden borçlanmayı sürdürmüştü.

Hızlı enflasyonun ekonomik, sosyal ve siyasal sonuçları, iktisat tarihçilerimiz tarafından şöyle özetlenmiştir:¹

1 Şevket Pamuk, a.g.e. S.163-165. Konunun daha geniş bir anlatımı, Profesör Pamuk’un şu kitabında vardır: “Türkiye’nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi” T. İş Bankası Yayın No:2910 Ocak 2014, İstanbul. ISBN: 978-605-332-020-3.

Bu sonuçlar:

1. 1469-1914 arasındaki 445 yılda fiyatlar genel düzeyi (TÜFE indeksi, gibi) 300 kat artmıştır. (Yılda %1,3)

2. Endeksler, İstanbul'un XVI. yüzyıl başlarından XVII. yüzyılın sonlarına kadar, fiyatların yedi kat arttığını göstermiştir. 1770-1860 yılları arasındaki 90 yılda İstanbul'da fiyatlar, 25 kat artmıştır.

3. Bu hızlı fiyat artışlarının en önemli nedeni, yukarıda özetlenen taşıma olaylarıdır.

4. Bu dört buçuk yüzyıllık dönemde, süt, un, yumurta gibi bazı gıda maddelerinin fiyatları 400 ile 600 kat arasında, gümüş cinsinden 4-6 kat arasında artarken, zeytinyağı, bal, kahve ve soğan gibi gıda maddelerinin ve bazı mamul malların fiyatları 200 kat artmıştır.

5. Fiyatlar, hızla artarken, bu dönemde düz ve vasıflı inşaat işçileri ücretleri de ancak 300 kat artmıştır. Bu dönemde, 1469-1585 arasında paranın gümüş içeriği, yılda ortalama %0,52 oranında azalmış, fiyatlar yılda %1,13 oranında artmış, reel ücretler ise yılda yüzde 0,64 oranında azalmıştır.

1. 1585-1690 arasında ise, paranın gümüş içeriği, yılda yüzde 1,05 oranında azalmış, fiyatlar yılda %0,67 oranında, reel ücretler yılda yüzde 0,29 oranında yükselmiştir.

2. 1690-1768 döneminde ise, paranın gümüş içeriği yılda 0,30 oranında azalmış, fiyatlar yılda %0,44 oranında yükselmiş, reel ücretler ise yılda %0,15 oranında düşmüştür.

3. 1769-1843 arasında paranın gümüş içeriği yılda yüzde 3,49 oranında azalmış, fiyatlar yüzde 3,81 oranında artmış, reel ücretler ise yılda yüzde 0,49 oranında yükselmiştir.

4. 1844-1914 arasında paranın gümüş içeriği değişmemiş, fiyatlar yılda %0,67 oranında, reel ücretler yılda %0,21 oranında yükselmiştir.

5. Bu hızlı enflasyon dönemi sonunda ortaya çıkan siyasal, sosyal ve politik gelişmeler, olağanüstüdür.

a. 1914'te Birinci Dünya Savaşı başlamış, Osmanlı İmparatorluğu, biraz da *emrivaki* ile savaşa girmiştir.¹

b. 1808'de Osmanlı Padişahı olan II. Mahmut'un kurduğu yeni orduyu (Sekban-ı Cedid) beğenmeyen Yeniçeri Ordusu isyan etmiş, Sadrazam Alemdar Mustafa Paşa'nın konağını basarak paşayı öldürmüş ve Topkapı Sarayı'nı işgal etmiştir.

c. Yeniçerilerin baskısı sonucu yeni ordu dağıtılmış; 1809'da Rusya, Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etmiş; Sırlar ve Yunanlılar isyan etmişti. Ruslar Sırlara özgürlük kazandırınca Yunanlılar isyan çıkarmışlardı.

d. 1812'de Mısır Valisi M. Ali Paşa isyan edince ona Girit ve Mora Valilikleri de verilmişti.

e. 1826'da Yeniçeri İsyanlarından bıkan devlet bu ocağı kaldırdı ve yerine *Asakir-i Mansure-i Muhammediyye* adıyla yeni bir ordu kuruldu.

f. İngiltere, Fransa ve Rusya birlik olarak Yunanistan'a özgürlük verilmesini istemişler, teklif reddedilince 1827'de Navarin'de Osmanlı Donanmasını yakmışlardı.

¹ Birinci Dünya Savaşı'nın ekonomik, sosyal ve siyasal sebep ve sonuçlarının iyi bir incelemesi için bakınız: Eugene Rogan, "The Fall of the Ottomans, The Great War in the Middle East, 1914-1920". Penguin Random House, UK, 2015. ISBN: 978-1-846-14438-7.

g. 1828’de Osmanlı, Rusya’ya savaş ilan etmiş, M. Ali Paşa, devletin istediği askeri yardımı reddetmiş. Rusya Doğu’da Erzurum, Batı’da Edirne kapılarına dayanmıştı. 1829’da Osmanlının isteği üzerine Edirne Antlaşması yapıldı.

h. Edirne Antlaşması Yunanistan’a bağımsızlığını vermişti.

i. Fransa, 1830’da Cezayir’i işgal etmiş, M. Ali Paşa ve oğlu İbrahim Paşa, Filistin, Suriye ve Hatay’ı alarak 1832’de Konya’ya kadar gelmiş, Mısır Ordusu geri çekilmeyi zorla kabul etmişti.

j. 6 yıl sonra, Haziran 1839’da Osmanlı-Mısır Ordusu’nun Nizip Savaşını Mısır ordusu kazanınca, Büyük Enflasyonları ve Devrimleri yapan padişah, kahrından verem olup, ölmüştü.

Sonunda Osmanlı Devleti’nin parçalanarak sona ermesinde hızlı enflasyonların büyük etkisi olduğu öne sürülebilecektir.

Çünkü ekonomik, sosyal, siyasal ve büyük savaşların çıkmasına neden olan en önemli olay, hızla yükselen fiyatlar nedeniyle halkın çektiği sıkıntılar ve halk ile yeniçeri isyanlarıydı ve bu isyanların temel nedenlerinden en büyüğü, devlet çalışanlarının ücretleri ile yeniçeri bahşişlerinin (ücretlerinin) artırılması taleplerinin yeterince karşılanamaması idi.¹

9. TEK VE ÇOK MADENLİ PARA SİSTEMLERİNİN YETERSİZLİKLERİ

MÖ 44 yılından beri değerli madenlerle yürütülen ilk para sistemlerinde basılan sikkelerin değeri, resmi damgalarla belirtilmiş bulunan içeriklerindeki değerli madenlerin miktarlarıyla ölçülmekteydi. Eski Roma’da bile, MS 253-268 yılları arasında ortaya çıkan yüksek

1 1469-1914 Döneminde Osmanlı hazinesinin ve bütçe açıklarının durumu ve Yeniçeri isyanlarının sebep ve sonuçlarının ayrıntıları için:

a. Şevket Pamuk, a.g.e.S.111-125

b. Şevket Pamuk, “Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları”, a.g.e. S.122-146.

enflasyon nedeni ile fiyatlar ve ücretlerin dondurulması yoluna gidilmişti. Ancak, bu metal paralarla yaratılmış olan enflasyon hızlarının, yıllık %3-4 düzeyinde olabileceği tahmin edilmiştir.¹

İlk kâğıt paraların, tarihte ilk kez 1271-1295 yılları arasında Çin’de kullanılmaya başlandığı anlaşılmaktadır. Ziyet eşyası, ev süslemeleri için de kullanılabilen, taşınması zor ve darphanelerde yetersizlikleri olan metal paralara göre, kolay basılan ve ülkelerin devletleri tarafından itibarı korunan kâğıt paraların birçoğ üstünlükleri vardı ve en önemlisi, kısa sürelerde ve güvenilir biçimde çok sayıda verimli biçimde çoğaltılabilmekteydi.

Ancak kâğıt para kullanımının sağladığı kolaylıklar ve devletin para ihtiyaçlarının (harcamalarının) yüksekliği nedeniyle, Çin yüksek bir enflasyon dönemi yaşamıştı. 1190’dan 1240’a kadar dolaşımdaki kâğıt para miktarı 6 katına yükseltilebilmiş ve bu da fiyatlar genel düzeyinin 20 misli yükselmesine, yıllık faizin de %6’nın üzerine çıkmasına neden olmuştu.²

Avrupa ülkeleri, yukarıda sözü geöen tarihlerden 200-300 yıl sonralarına kadar (yaklaşık 1600’e kadar) iki ya da üç metalli madeni para düzenlerini kullanmayı sürdürmüşlerdi. Fransa ve İngiltere’de kurgulanan ve pound, şiling ve penny gibi sikkelere bölünen metal para düzenleri, uzun yıllar kullanılagelmişti. 1600 yılına doğru, yeni keşfedilen Yeni Dünya (Amerika) ülkelerinden Avrupa’ya getirilen çok yüksek miktarlardaki altın, gümüş ve bakır miktarları, Avrupa ülkelerinde o tarihe kadar görülmemiş bir enflasyonun ortaya çıkmasına neden oldu. İngiltere ve Fransa’da yıllık enflasyon hızı, günün düşük enflasyon hızlarına göre çok yüksek sayılan yıllık 2-3 gibi düzeylere fırladı.

1 Roger Bootle, a.g.e, S.166-180.

2 Roger Bootle, a.g.e, S.166.

Bununla birlikte İspanyol altınlarının Avrupa'ya giriş noktasındaki Anadolu'da, 1550-1600 tarihleri arasında fiyatlar genel seviyesi %500, yıllık enflasyon hızı da %8'e fırladı.

Bu dönemde Avrupa ülkelerinde ufak-tefek değer farkları ile oluşmuş bulunan 3 farklı metal para düzeni yan yana kullanılmakta ve ülkeler arasındaki ticarete büyük kargaşa yaratmaktaydı.

Uzun tartışmalardan sonra İngiltere 1711'de iki maden (altın ve gümüş)'li sisteme, daha sonra tek maden (altın) esaslı para düzenine ve en sonunda da *Altın Standardı*na ulaştı.

1 ounce¹ saf altın=3 sterlin, 17 şiling, 9 peni olarak tespit ve dünyaya ilan edildi.

Altın standardı, sadece İngiltere'de değil tüm gelişmiş Avrupa ülkelerinde uzun süreli fiyat istikrarı dönemlerinin yaşanmasını sağladı. Bu standardın tespitinden sonra düzenlenen fiyat indeksleri bu dönemde İngiltere'de 1264'ten 1950'ye kadar (586 yıl) arasında, fiyat istikrarının sağlanabildiğini göstermişti.

Dünyanın en hızlı enflasyonları kâğıt para sistemlerinde görülmüştür. Örnekler aşağıdadır.

ABD bağımsızlık savaşı sırasında fiyatlar, iki yılda (1779-80) 10 katına (%1000) yükselmişti. ABD iç savaşı sırasında (1861-1865) fiyatlar 90 kat artmıştı.

Fransa'da 1790'da 100 olan fiyat indeksi, 1796'da 38 850'ye yükselmişti.

1919-1925 döneminde fiyatlar genel seviyesi (fiyat indeksi) Avusturya, Macaristan, Polonya, Rusya ve Almanya aynı sırayla 14 bine, 23 bine, 2,5 milyona ve 1 milyara yükselmişti.

1 1 Ounce= 28,349 gram.

Çok bilinen 1922-23 Alman yüksek enflasyonunun aylık hızı %322 idi. Ama Macaristan'ın 1945-46 dönemindeki enflasyonunun hızı aylık %19 800 ile onu da geçmişti.

Çin'de 1937-1949 dönemindeki enflasyonun aylık %50 hızı göze çarpmaktaydı.

Özellikle ekonomik krizlerden sonra, dünyanın tüm ülkelerinde uzun dönemli fiyatlar genel düzeyi düşüşleri (deflasyon) ya da hız yavaşlaması (dezenflasyon) görülmüştür. Ama hiçbir dönemde fiyatlar genel düzeyi düşüşleri, yukardaki yüksek enflasyon (hiperenflasyon) oranlarında olmamıştır. 1931'de dünya ülkeleri Altın Standardını terketmek zorunda kaldılar.

İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen 1945-1960 dönemi uzunca (25 yıl) bir fiyat istikrarı, hızlı büyüme, düşük işsizlik dönemi ve mutlu refah artış yılları olmuştur.

En önemli gelişmelerden biri, 1971'de uluslararası sabit döviz kurları düzeninin sona ermesi idi. Bu düzen ünlü iktisatçı J. M. Keynes'in etkili çalışmaları sonunda kurulan uluslararası sabit kur düzeni¹ 1944'ü izleyen 25 yılda kesiksiz uygulanmış ve iyi sonuçlara da ulaşmıştı. 1971'de ABD'nin altın karşılık düzenini terketmesi, uzunca bir fiyat istikrarsızlığı dönemini yeniden başlattı.²

1 Bazıları ABD'nin Bretton Woods kentinde toplanan gelişmiş ülke liderlerinin, Keynes'in önerilerine uygun olarak Dünya Bankası (Kuruluşu: 1947) ile Uuslararası Para Fonu'nu (Kuruluşu: 1945-47) kurmaları yüzünden bu kuruluşlara "Bretton Woods İkizleri" diyorlar.

2 1934'te ABD 1 ounce altının fiyatını 35 dolar olarak sabitlemiş ve altına bu fiyatıödemeyi garanti etmişti. ABD ağır baskılar nedeniyle 1971'de 35 dolarlık bu fiyat garantisini kaldırdıca altın fiyatı o yıl içinde 40 dolara, bunu izleyen 10 yıl sonunda 1000 dolara fırladı; 1980'lerde 450 dolara indikten sonra, 1990'larda 283 dolara düştü. 2010'da 1200 dolara yükseldi.

10. ULUSLARARASI KURUMLARCA YARATILAN VE YÖNETİLEN PARA SİSTEMLERİ

Biraz da 1929 bunalımı ile ortaya çıkan durgunluk (deflasyon) dönemindeki üretim azalmalarından kaynaklanmış olan geçim zorluklarını yenmek için devletler, yüksek açıklı bütçeler düzenlemeye başladılar.

Devletler, açık bütçelerin gerektirdiği harcamaları kolaylaştırmak amacıyla 1931’de altın standardının getirdiği sıkı kurallardan kurtulunca, hızla para basarak üretimi ve istihdamı artırmak istediler

Ancak, altın standardının disiplin kurallarından kurtulan devletler, kâğıt paralar basarak bu harcamaları yapmaya başlayınca dünyayı hızlı enflasyonlar kapladı.

Devletlerin ekonomik krizden kurtulmak ve üretimi artırmak amacıyla uyguladıkları yüksek bütçe açıkları ve yüksek devlet harcamaları düzeni, 1930’lu ve 1940’lı yıllarda fiyatlarda hızlı artışlar yapmaya başladı. Dolaşımdaki para miktarındaki artışlar, düşüşlerden yıllar sonra yatırımları hızlandırmış, ama aynı zamanda fiyatların da artmasına neden olmuştu. Finansal pazarlar, birbirini izleyen enflasyonlar ve devalüasyonlarla sarsılmaya başladı. Gelişmiş ülke liderleri, Keynes’in önerilerinden de yararlanarak bir uluslararası ödemeler düzeni kurdular.

1945’te kurulan Dünya Bankası (International Bank for Reconstruction and Development-IBRD) gelişmekte olan ülkelere orta ve uzun vadeli kredileri vermeye, 1947’de çalışmaya başlayan Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund- The IMF)’da devletlerin birbirlerine olan kısa vadeli ödeme ihtiyaçlarını karşılamaya, devletlerin cari döviz açık ve fazlalarını dengelemeye çalışıyordu.

Uluslararası anlaşmalarla tespit edilen ABD dolarına bağlı *sabit döviz kurları* düzeni işler duruma getirildi ve bu düzen İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen 25 yıl yürürlükte kaldı. Bu kararlar, uluslararası para ve fiyatlar alanında istikrar yarattı.

İkinci Dünya Savaşı hazırlıkları sırasında bozulan üretim-tüketim dengelerini izleyen savaş sonrasında üretimlerin sivilleşmesini sağlama çabaları, önemli uzunlukta bir kararlılık dönemi yaratmıştı.

Bu uluslararası ödemeler sistemi güzelce işlerken, bu sefer ABD kurulmuş bulunan sabit kurlar düzenini bozdu ve 1971 yılında basılan kâğıt dolarlar için altın depo etme yöntemini terk etti. Bundan sonra ülkeler, ekonomistlerin *dalgalı kur* (floating exchange rates) dedikleri sisteme geçtiler ve işte bundan sonra enflasyonlar ve devalüasyonlar birbirleriyle yarış etmeye başladılar. Böylece uluslararası para düzeninde fazla kısıtlayıcı kural kalmadı ve ülke yönetimleri serbestçe kâğıt para basmaya başladılar.

1972-73 yıllarında tüm dünya ülkelerini saran petrol fiyatları artışları, bütün ülkelerde enflasyonları ve devalüasyonları hızlandırdı ve birçok kâğıt para sistemleri serbest dolaşıma (free float) terkedildi.

Petrol fiyatlarının 1972-74 döneminde 6 kat artması ve artışların sürmesi, petrolü olmayan ülkelerde fiyat şokları ve petrol kıtlıkları yaratmaya başladı¹.

Devlet yöneticileri bu hızlı enerji maliyeti artışlarını, öteki fiyatları düşürerek, yani karşılıklı fiyat oranlarını yeniden düzenlemek yerine, öteki fiyatların da yükselmesine izin vermek gibi kolay yolu seçtiler ve ülke enflasyonları birbirlerini kovalamaya başladı.

¹ Petrolün varil fiyatı, 1970'lerin başında 2,50 dolar idi; yıl sonunda 40 dolara çıktı, 1985'te 12 dolara düştü, 1990'da 40 dolara, 2008 yazında 150 dolara yükseldikten sonra 2016 sonunda 40 dolara kadar indi.

Bu sonuçta, geçim için gerekli ücret artışlarını talep eden işçilerin ve örgütlerinin de önemli payları olmuştur.

11. ÇOK SAYIDAKİ SERBEST KÂĞIT PARA SİSTEMLERİ

Hızla yükselen fiyatlar ve uluslararası kâğıt para düzenleri bolluğu, 1970'lerden başlayarak tüm ülkelerde faizleri yükseltmek ve devalüasyon sayısını artırmak yönünde etkili olmaya başlayınca, uluslararası para düzenlerini yeniden düzenleme ihtiyacı belirgin olarak ortaya çıktı. Ama, bu sorun 2016 sonunda da henüz çözüme bağlanamamıştı.

Yüksek enflasyonlar, ülkelerdeki kısa vadeli kredi faizlerini de çok yükseltiyor ve bu yüksek faiz düzeylerinde (1981'de ABD'de yıllık %19) birçok yatırımlar yapılamıyordu. Bu nedenlerle gelişmiş batılı ülkeler (özellikle ABD ve İngiltere), ne pahasına olursa olsun enflasyon hızlarının düşürülmesine karar verdiler.

ABD ve İngiltere başta olmak üzere tüm gelişmiş ülkelerde bilimsel çalışmalar ve uygulamalar enflasyon ile faiz hadlerini birlikte incelediler. 1979'daki ikinci petrol fiyatları şokunun, ülkelerde ikinci bir enflasyonlar karmaşası yaratacağı 1973-74 uygulaması nedeniyle bilindiğinden bu ülkelerdeki hükümetler ve merkez bankaları, soruna artık daha dikkatli ve temkinli yaklaşmakta idiler. Beklenen yüksek enflasyon fırtınasına göğüs gerebilmek için, bu ülkelerdeki çalışmalar, kısa vadeli faiz hadlerini kullanarak enflasyonu düşürme yolunu seçtiler. 1980 ve 1981'de ABD'de kısa vadeli kredi faizleri bu ülke için önceki tarihlerde düşünülemez kadar, aynı yıl sırasıyla %17 ve %19 yıllık düzeylere yükseltildi. İngiltere'de bu tür faizler, 1979'da %27 düzeyine yükseltildi. ¹

¹ Roger Bootle, a.g.e. S.183

Bu yüksek kısa vadeli faiz ortamlarında yatırımlar haliyle çok azaldı. Buna rağmen, bu ülkelerde işsizlik oranları çok yükselmedi; enflasyon hızları da düştü.

Bu sonuçlar gösterdi ki, kısa vadeli faiz hadleri yüksek tutulduğunda, pazara çıkarılan paralar ve öteki satınalma olanakları (Merkez Bankası borç senetleri, merkez bankalarının bankalara açtığı krediler gibi) fiyat düzeylerinin artmasına neden olmuyordu. Bu olay, o dönemin bilimsel çalışmalarının bize sağladığı yararlı sonuçlardandır: Gelişmiş ekonomiler, enflasyonu kontrol etmek için 1980'lere kadar bilinmeyen bir gerçeği keşfetmişlerdi: Enflasyonu ve işsizliği arttırmadan milli gelir büyümesini ve yatırımları istenen düzeylerde tutmanın yolu. Gelişen ekonomilerde böyle olduğu anlaşılmış, ama 2016 sonuna kadar gelişmekte olan ülkelerde yüksek enflasyonlar tüm hızıyla sürdürülmüştü. Aşağıda verilen yüksek enflasyonlarla ilgili bilgiler, bu yargımızın kanıtlarıdır.

Ancak gelişmiş batı ülkeleri de dahil olmak üzere insanlık henüz bizlere çok zarar veren enflasyonu finansal sistemlerden uzak tutmanın yolunu bulamadılar. Ama 2016 sonunda sıfır enflasyon hedefi, hiç olmazsa akademik planda daha çok konuşulmaya başlandı. Sanıyorum ki, uluslararası para düzenini tüm ülkelerde sıfır enflasyon hedefine ulaştıracak yeni bir uluslararası para düzenine ihtiyaç vardır.

2016'nın son çeyreğinde, gelişmiş 7 büyük ülkede, yıllık enflasyon sıfıra yaklaşmıştır.

12. 2016'DA YÜRÜRLÜKTE BULUNAN ULUSLARARASI PARA DÜZENİ

İnsanlık, 1931'de *Altın Standardının*, 1971'de de Bretton Woods Konferansı sonrasında kurulan ABD dolarına bağlı *Sabit Döviz Kurları* düzenininin terkedilmesinden sonra uluslararası bir para düzenini henüz kuramamıştır. Bugün uygulanan daha çok, zengin G-20 ülkeleri konferanslarının bu ülkeler ekonomilerine hizmet edebilmek için aldıkları siyasal, sosyal ve ekonomik kararlara uyum sağlayabilmek için çabalayan ülke, ya da bölgeler vardır. Ancak, gelişmekte olan ülkeler, henüz enflasyonların üstesinden gelmenin yollarını bulamamışlardır.

Madeni para sistemleri içinde enflasyon (tağşiş) yaratmanın güçlükleri ve standart ölçülerin terkedilmesinden sonra yaratılan kâğıt para sistemleri, hükümet yöneticilerinin enflasyon yaratma yeteneklerini çok arttırmıştı. Uygulanan uluslararası para sistemleri, madeni para standartlarının baskısından kurtulan para yetkililerinin ve bankaların enflasyon yaratma yeteneklerini çok arttırdı.

Borsalarda gelişen serbest alışveriş olanakları, kısa vadeli faiz oranlarının yükseltilmesi ile enflasyonu yavaşlatma olanaklarının araştırılmasına neden oldu. Gelişen ülkelerde uygulanan ileri teknolojileri kullanarak vergi gelirlerini artırma olanakları ve gelişmiş denetim yöntemleri, enflasyonla vergi alma yolunu kullanmayı gereksiz kılmaya başlamıştı. Bugünkü finansal pazarlar ile Menkul Kıymet Borsaları, kişi ve kuruluşların sahip olmadıkları menkul kıymet alışverişlerine ve bu hayali alış-verişler için borçlanma yapmalarına izin veriyor.

Finansal pazarlarda kredili işlem yapanlar, özel ve kamu kesimi kuruluşları, birbirlerine borçlanıp, ödeyemeyecekleri borç düzeylerine çıkmış bulunmaktadır.

Kurulması birçok uzman tarafından önerilen yeni *Uluslararası Para Düzeninin* (IMS) bu sorunu da çözmesi gerekecektir.

Ödeme sistemlerindeki son gelişmeler ve sürekli enflasyonun ekonomilerde yarattığı çarpıklıklar nedeniyle zayıf hükümetlerin enflasyon yolunu kullanmaları da gittikçe zorlaşmaktaydı.

2016 sonunda, gelişmiş ülkelerin liderleri ve ekonomi uzmanları, özellikle az gelişmiş ülkelerde kontrolden çıkmış enflasyonları ve gelişmiş ülkelerdeki düşük oranlı ama süregelen enflasyonları daha iyi kontrol etmenin yollarını aramaktadırlar. Çözüme, enflasyonun finansal sistemlerden tümüyle çıkarılması görüşüne yaklaşmaktadırlar.

Konu ile ilgili en önemli ümit verici gelişme, yeni bir uluslararası para düzeninin özlemine içeren bilimsel çalışmaların artmış olmasıdır.

Uzmanlar, 1947'den 1971'e kadar sürdürülmüş bulunan uluslararası para düzenine benzer bir ödemeler düzeninin kurulması ile ilgili çalışmalarının sonunda bu amaç için uluslararası bir kurumun kurulması özlemi içindedirler.

Şimdilik, burada çok yararlandığımız ve temel görüşüne katıldığımız Prof. Bootle'nın son sözünü sizlere sunmakla yetiniyoruz. Yaklaşık 15 yıl eskimiş olsa da bu yargı hala değerini korumaktadır ve uluslararası parasal düzenin kurulması yönünde kullanılabilecek çok değerli görüşleri içinde toplamaktadır. Şimdi yapılan çalışmalar hiç olmazsa akademisyenler tarafından bu hedeflere yönlendirilmelidirler.

*Enflasyonun Ölümü*¹ kitabı iyimser bir yargı ve geleceğe güven duygularıyla sona eriyor:

Savaş sonrasında enflasyon oluşumunun kalıcılığını sağlayan görüşlerin yaşamı, bunlara inanan insanlar ve bunları yaşatmak için

¹ Roger Bootle, "The Death of Inflation", a.g.e. s.244

geliştirdikleri kurumlarla birlikte artık sona eriyor. Buna ek olarak, çok gürültü yapsa da eski teknoloji, kendini ilgisizlik tuzağında parçalanmaktan alıkoyamamış bulunmakta. Bu nedenle şimdi artık enflasyonun sonunun geldiğinden, ya da enflasyonun yenilgiye uğratıldığından değil, belki de enflasyonun ölümünden söz edilmelidir.

Ama enflasyon ölürken, onun yerine geçecek olan sıfır enflasyon düzeni de çok ciddi riskler (tehlikeler) yaratmış olsa da yine de önemli ve büyük yararlar sağlayabilecektir. Aynı zamanda ve kısmen de bu sebeple enflasyon ölürken teknolojideki ve örgütlenme yapılarındaki büyük değişimler, refah düzeyinde de önemli artışlar yaratabilecektir.

Endüstriyel kalkınma ve geniş atılımlar ile başlayarak büyük maddi kazanım beklentileri yaratan yirminci yüzyıl, dört büyük felaketle sarsılmıştı: Birinci Dünya Savaşı, Büyük Ekonomi Bunalımı, İkinci Dünya Savaşı ve 1970'lerin Büyük Enflasyonu. Bu büyük beklentiler ancak 1945'i izleyen ilk 25 yılda karşılanabilmişti.

XX. yüzyıl şimdi sona ererken önümüzdeki günler, bizlere yeniden büyük ümitler veriyor. Toplum önderlerimizin düşünce ve atılımlarında bu büyük ümitlerin gereklerini yerine getirebilecek kadar cesur ve atılgan olabileceklerini beklemeliyiz.

1970'lerden başlayarak dünya ülkelerini pençesine alan yüksek oranlı enflasyonlara bakılınca 2016'ya kadar toplum önderlerimizin enflasyonu öldürecek ve toplumlara ümidi verilen kalkınma ve refah değerlerine ulaştıracak uygulamaları gerçekleştiremedikleri görülebilmektedir. XXI. yüzyılın ilk yıllarında toplumlarımızın, *sıfır enflasyon* hedefinden oldukça uzakta oldukları görülmektedir.

Bu koşullar altında gelişmiş dünya ülkeleri yeni krizlere **yönelmiş bulunmaktadır.**¹

¹ George Friedman; "Avrupa Krizi- Yaklaşan Avrupa Krizi ve Olası Sonuçlarının Patlama Noktaları" Pegasus, 2015. Çeviri: İrem Sağlamer. Daha çok siyasal, sosyal ve jeopolitik gelişmelerle ilgilenen bu "kehanet" kitabının 14. Bölümü (S.283-299) ülkemizle ve karşı karşıya bulunduğu tehlikelerle ilgilidir.

Tarihteki hızlı enflasyonların listesi, enflasyonun kontrol edilmesinin hala önemli olduğunu göstermiş olmalıdır.

DÜNYADA HİPER ENFLASYONLAR

Fiyatlar genel düzeyinin yılda %200 artış hızını aştığı ülkeler ve dönemler

<u>DEVLETLER</u>	<u>YIL</u>
1. Eski Roma İmparatorluğu	150-301 (M.S.)
2. Çin	1191-1240
3. Avrupa	1348-1351
4. İspanya	1501-1600
5. Fransa	1717-1720
6. Amerika Devrimi	1775-1780
7. Fransız Devrimi	1790-1796
8. ABD-İç Savaş, Kuzey	1861-1864
9. ABD- İç Savaş, Güney	1861-1865
1. Avusturya	1921-1922
2. Almanya	1922-1923
3. Yunanistan	1943-1944
4. Macaristan I	1923-1924
Macaristan II	1945-1946
1. Polonya	1923-1924
2. Rusya	1921-1924
3. Meksika	1913-1916
4. Almanya	1910-1923

5. Rusya	1913-1924
6. Macaristan	1945-1946
7.Çin	1938-1947
8. Angola	1994-1996
9. Arjantin	1989-1990
10. Bolivya	1984-1985
11. Brezilya	1989-1990
12. Nikaragna	1986-1991
13. Kango I	1991-1992
Kango II	1993-1994
14. Ermenistan	1993-1994
15. Azerbeycan	1992-1994
16. Gürcistan	1993-1994
17. Tacikistan I	1993-1993
Tacikistan II	1995-1995
18. Türkmenistan	1995-1996
19. Ukrayna	1991-1994
20. Sırbistan	1993-1994

Kaynak: *wikipedia.org Türkiye’de Enflasyonun Tarihi, a.g.e.*

KAYNAKLAR

- Bootle, R. (1997). The Death of Inflation-Surviving and Thriving in the Zero Era. Nicholas Brealy, Londra.
- Eagleton, C. ve Williams, J. (2011). Paranın Tarihi (F. Kahya, ev:). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları
- Friedman, G. (2015). Avrupa Krizi- Yaklaşan Avrupa Krizi ve Olası Sonuçlarının Patlama Noktaları (İ. Sağlamer, ev:). İstanbul: Pegasus.
- Harari, Y. N. (2016). Hayvanlardan Tanrılara SAPIENS-İnsan Türünün Kısa Bir Tarihi (E. Genç, ev:). İstanbul: Kolektif Yayınevi.
- Keynes, J. M. (2015). Para Üzerine Bir İnceleme (C. Gerçek, ev:). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2014). Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2014). Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Rogan, E. (2015). The Fall of the Ottomans, The Great War in the Middle East, 1914-1920. UK.: Penguin Random House.
- Türkçe Sözlük (1988). Ankara: Türk Dil Kurumu